

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СИСТЕМНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ОСВІТИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МОВА ТА СТИЛЬ ТВОРІВ
І.О.БУНІНА, М.Г.КУЛІША, Ю.І.ЯНОВСЬКОГО

Збірник наукових праць

Рекомендовано Інститутом
системних досліджень освіти України

03.11.08

152388

НСОНУ

Київ 1994

більша кількість статей /10/ присвячена питанням стилістично наймісткішого лексико-семантичного рівня, причому чотири з них сягають лексики ономастичної. Не залишилися поза увагою й проблеми стилістичного синтаксису /5 статей/, словотвору /2 статті/, перекладу /1 стаття/, загальностилістичні аспекти художнього тексту /4 статті/. Для всіх праць збірника – і це їх однак так само, як і його тематика – характерним є функціональний підхід. Автори намагаються з'ясувати не тільки те, що саме є в художньому творі, але й те, навіщо воно там є.

Можна сподіватись, що збірник стане в нагоді студентам, аспірантам і викладачам вузів, учителям та учням шкіл, широкому загалу прихильників красного письменства. Про мову і стиль Івана Буніна та Юрія Яновського поки що сказано далеко не все, що треба було б сказати, зважаючи на глибину та багатство безцінних текстів цих авторів. Що ж до мови Миколи Куліша, генія світової драматургії і жертви кривавого сталінського терору, то вона – така неповторна й могутня – ще майже зовсім не вивчена. У наші часи Чейза й Тарзана, усіляких дефіцитів та негараздів не повинен замовкнути голос науки, припинитися пошук непізнанного, згаснути потяг до прекрасного. Не можна, склавши руки, сидіти й чекати, що приїде дядько з Канади і все поладнає. Вільна Україна дала нам вільні руки і звільнила наші голови від облудної брехні. То ж будемо працювати для себе, для України! Авторський колектив збірника намагався чинити саме так.

Відповідальний редактор
Юрій Карпенко

Н.Г.Іванова, Л.М.Ісаєнко
/Одеський державний університет/

БУНІН І ШЕВЧЕНКО: ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ

Іван Олексійович Бунін відомий не тільки як письменник, поет, але й як перекладач. Його талановиті переклади з польської, англійської, німецької, української мов знайшли відгук у серцях читачів і літературної критики. Один із найбільш авторитетних майстрів перекладу М.М.Любимов вірно визначив те особливе, що робить переклади Буніна по-справжньому талановитими: "Бунін являє собою пример нерасторжимого единства поэта оригинального и поэта-переводчика, пример единства направленности усилий, пример взаимовлияния этих двух видов творчества" [5, с. 421].

Майстерним перекладам творів Т.Г.Шевченка передувало наполегливе вивчення життя і творчості Кобзаря, а також співучої української мови. Життя Буніна тісно пов'язане з Україною, її історією, народною творчістю. Наприкінці 80-х років XIX ст. письменник кілька років жив у Харкові і Полтаві. У літні місяці багато мандрував пішки. Був у Києві, яким дуже захоплювався, Чигирині, Лубнах, Дикому Полі, Миргороді, Хоролі.

Тричі їздив Бунін по Дніпру: у 1890 році з метою побувати на могилі Т.Г.Шевченка, у 1895 та у 1896 роках за маршрутом Полтава, Кременчук, Катеринослав, Дніпровські пороги. "Бунін, заробивши немало денег, решил отправиться на могилу Шевченко, находящуюся вблизи... Канева... Шевченко был его кумиром, он считал его большим поэтом", – пише, згадуючи ті роки, В.М.Муромцева-Буніна [6, с. 432].

Свої враження від цієї подорожі І.О.Бунін змалював у нарисі "По Днепру", оповіданнях "На чайке", "Казацким ходом".

Нарис "По Днепру", опублікований у 1895 році, сприймається як чудова пісня, як поезія в прозі, пройнята ніжністю і любов'ю до України, могутнього Дніпра, чудової природи, українського народу, що дав світові великого сина – Тараса Шевченка.

В оповіданні "Казацким ходом" постать Шевченка набуває більшої конкретності та життєвості. І.Бунін з хвилюванням "...ждал увидеть вечное пристанище того, кто воплотил в своих песнях всю красоту своей родины вместе с прелестями своей страдальческой жизни, и чье протое имя – Тарас Шевченко – навсегда останется украшением русской литературы" [2, с. 432]. Бунін підкреслює патріотизм Т.Шевченка, інтернаціональність його творчості.

Ті почуття, які пережив Бунін на Дніпрі, не пройшли безслідно. Письменник зрозумів і відкрив для себе вічний закон створення кожного талановитого художнього твору, один з найперших засобів опанування майстерністю: "Для меня открылась красота природы, глубокая связь художественных созданий с родиной их творцов, увлекательность изучения народа и поэзия свободы и воли в скитальческой жизни..." [2, с. 434. Підкреслено нами. – Н.І., Л.І.].

У 1891 році молодий поет пише статтю на 30-річчя з дня смерті великого українського поета. Дружина І.О.Буніна, відтворюючи процес його роботи, пише, що він "по утрам проводил несколько часов в библиотеке, читал и перечитывал Шевченко, от которого приходил в восхищение" [6, с. 55].

Автор статті простежив шлях Шевченка від учня дячка, кімнатного козачка до "свободного художника", відомого поета і письменника. Матеріал статті, факти біографії Шевченка, які наводить Бунін, свідчать про те, що автор користувався тогочасною критичною літературою, спогадами сучасників Т.Г.Шевченка. Бунін цитує і пригадує вірші та поеми Тараса Шевченка: "Не питай моїх ти пісень...", "Думи мої, думи мої...", "Сонце заходить...", "Катерина", "Наймичка", "Огні горять, музика грає". Деякі з цих творів письменник згадує і в листі до І.О.Белоусова, вважаючи їх "превосходними и высоко-поэтическими" [1, с. 133]. У 1900 році Іван Бунін перекладає дві поезії Шевченка: початок "Заповіту" і "Закувала зозуленька..."

Вірші Т.Г.Шевченка відрізняються ритмічністю, співучістю, мелодійністю. Перед перекладачем стояло складне завдання: відмовитись від простого калькування українських віршів, вірно передати настрій, почуття автора. Треба бути справжнім художником слова, щоб не втратити українського колориту.

У листі до Белоусова Бунін говорить про якість перекладів інших поетів, знаходить їх "не совсем умелыми и стоящими много ниже подлинника", докладно аналізує переклад, зроблений О.Н.Плещеевим: "...перевод, по моему мнению, не совсем хорош; он начинается так:

И долину, и могилу
И вечерний час,
Все, что снилось, говорилось,
Вспоминал я много раз... [7, с. 166]

Но уже по началу можно судить, как мало он передает подлинник. Сам измененный размер много портит дело. Вспомните, Иван Алексеевич, как хорош первый куплет этого стихотворения у Шевченко! Какая глубокая, поэтическая грусть и как музыкально звучит она в конце этого куплета. "Не забуду я!..." [1, с. 133]. Ця спостережливість властива його роботі над перекладами Шевченка.

Бунін переклав і опублікував лише перші вісім рядків "Заповіту". Чому? Вірогідно, вірш, який закликав до боротьби проти царського уряду, був заборонений цензурою. Автори приміток до восьмого тому Бунінського зібрання творів М.М.Любимов і В.С.Гречанинова висловлюють таку думку: "По-видимому, в распоряжении Бунина был текст стихотворения из двух начальных строф, поскольку полный текст "Заповіта" находился под цензурным запретом" [3, с. 435]. Була, очевидно, ще одна причина. Бунін-перекладач відчував величезну відповідальність за свою роботу.

Для нього переклад був завжди співучастю у творчості, проникненням в думки автора, поглибленням, відчуттям аромату і національної своєрідності оригіналу, дбайливим ставленням до нього.

Бунін зміг показати не тільки любов поета до батьківщини, а й вірно передати підтекст цього вірша. Шевченко і після своєї смерті хотів лише одного – бути з українським народом, розділяти з ним горе і страждання, біль і радість.

І.Бунін робить майстерний переклад. Він і тепер відповідає сучасним вимогам літературного перекладу. Бунін наповнює вірш простором, повітрям степу:

Как умру, похороните
Вы меня на воле,
На степи в краю родимом,
На кургане в поле!
Чтобы даль вокруг синела,
Чтоб и Днепр и кручи
Были видны, - было слышно
Как гремит могучий!.. [3, с. 395]

Бунін перекладає рядок за рядком, напружено шукаючи і знаходячи об'ємні, вагомі слова, яких немає в поезії Т.Шевченка, але які безпомилково передають дух, настрій вірша, і читач одержує вірне уявлення про оригінал. Перекладач чудово розумів природу звукового кольору і його життя у вірші. У словах "воля", "край родимий", "курган в поле" відчуваєш об'ємність – за кожним словом стоїть образ. Рядок "чтобы даль вокруг синела" вірно передає урочистість, хвилювання Шевченка. Читач бачить безмежні простори степу, Дніпра, води якого ввібрали синяву неба й тепло сонця. Перекладач змінює синтаксис, і уривок набуває самостійної форми, сприймається як закінчений твір.

"Заповіт" перекладали багато поетів. Починаючи з 1893 року над ними випробовували свій хист М.Гербель, Н.Мезко, М.Чмирнов, П.Грабовський, І.Белоусов та інші. Вперше повністю "Заповіт" був перекладений А.Колтоновським у 1911 році. Перекладачі, а серед них такі відомі російські поети, як М.Ісаковський, О.Твардовський, М.Тихонов, теж звертались до шевченківського "Заповіту". Кожен з них хотів найточніше передати думки автора оригіналу, подати своє розуміння вірша. Ці переклади є своєрідним зразком майстерності поетів.

Бунін перекладає: "Как умру, похороните вы меня на воле"; він найкраще розкриває думку автора, підтекст цього бажання: Шевченко хо-

тів бачити не тільки простори України, а й людську долю, долю свого народу. Ця любов зрозуміла для кожного справжнього митця. Ще у 1888 році І.О.Бунін писав: "...поэт должен жить одной душой с людьми и о природой... Но и этого недостаточно: поэт должен проникаться всеми радостями и печальми людскими, быть выразителем нужд и потребностей общества, направить ближних своих к добру и прекрасному" [4, с. 489]. Поезію Шевченка перекладав не тільки майстерний поет-перекладач, а й поет-однодумець.

Шевченко виявляє бажання, щоб його поховали "серед степу широкого". Чуєте простір? У перекладі Буніна знаходимо "гремит могучий". У звуках гр - мти - гу зібрані відтінки морського шуму. Завдяки приголосним "г" і "м", що повторюються у двох словах, Бунін створює новий звуковий повтор. Читач чує шаленість, грізність, гучність хвиль Дніпра. Бунін з абсолютною точністю знаходить найтонші нюанси, відтінки для передачі почуття, змісту, стилю оригінального тексту.

Слід підкреслити ставлення Івана Буніна до перекладів, зроблених І.Белюсовим. Буніну більше подобались його власні вірші: "Но вообще сказать по правде, Ваши не украинские, оригинальные стихотворения/... мне нравятся более" [1, с. 133].

Переклад перших рядків, зроблених І.Буніним, за своєю майстерністю наближається до перекладів М.Тихонова і О.Твардовського. Російському поету вдалося по-новому відчувати і перекласти шевченківський "Заповіт".

Бунін-перекладач дотримувався вимог, які і зараз стоять перед літературною школою перекладу. Цими принципами І.О.Бунін керувався, перекладаючи шевченківське "Закувала зозуленька":

Во зеленой темной роце
Кукушка кукует.
Одинокой сиротою
Девушка тоскует.

А веселые, младые,
Годы золотые
Уплывают, как на волнах
Цветики степные. [3, с. 396]

Споконвічні російські слова "девушка", "младые", "годы золотые", сам початок, який нагадує старовинні російські пісні /"Во зеленой темной роце..."/, допомагають краще зрозуміти вірш Т.Шевченка. Він

стає близьким російському читачеві. Бунін не тільки зберігає шевченківський настрій, ліричність, співучість, але і звуковий живопис вірша - алітерації автора. Так "л" і "в" у другій строфі створюють почуття свіжості, ніжності, легкого суму.

По-різному переклали початок шевченківського вірша І.Сельвінський, Е.Благініна, М.Комісарова. У Шевченка "закувала зозуленька в зеленому гаї", у Сельвінського - "у темного дуба", у Благініної - "среди сырого бора", у Комісарової - "в зеленом лесочке". Але, мабуть, не це головне.

Вірш Шевченка прозорий, повний суму, невеселих дум молоді дівчини. Читач ніби бачить схилену фігуру над струмком, засмучені очі дівчини.

Кожен з перекладачів по-різному справився з перекладом. У перекладі М.Комісарової зустрічаємо багато українізмів, очевидно, перекладачка хотіла якомога менше замінити слова автора, але вийшла бліда копія. Перекладу І.Сельвінського властиві переривчастість, недбалість, спрощення стилю Т.Г.Шевченка. Переклад Е.Благініної починається словами "застонала кукушечка", саме "застонала", в цьому і сум, і очі, наповнені живою вологою.

Безумовно, кожний талановитий перекладач вносить у роботу щось своє, від чого оригінал починає сяяти новими барвами. Перекладам І.О.Буніна властива саме ця риса - співучість у творчості з автором оригінального тексту.

Однією з найперших умов перекладу І.О.Бунін вважав знання мови, з якої перекладаєш. Для Івана Буніна - перекладача Тараса Шевченка характерний напружений пошук того єдиного слова, яке найбільше відповідає авторському задуму у кожному конкретному випадку. Перекладачеві важче, адже він наново відтворює дійсність оригіналу, а не його слова, тому ми говоримо, що Бунін - талановитий поет-перекладач Кобзаря.

Література

1. Бажинов І.Д. Лист І.О.Буніна до І.О.Белюсова // Рад. літературознавство. - 1957. - № 4.
2. Бунин И.А. Собрание сочинений: В 9 т. - М., 1965. - Т. 2.
3. Бунин И.А. Собрание сочинений: В 9 т. - М., 1967. - Т. 8.
4. Бунин И.А. Собрание сочинений: В 9 т. - М., 1967. - Т. 9.
5. Любимов Н.М. О переводах Бунина // Бунин И.А. Собр. соч.: В 9 т. - М., 1967. - Т. 8.

6. Муромцева-Бунина В.И. Жизнь Бунина /1807-1906/. - Париж, 1958.
7. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 6 т. - К., 1963. -
Т. 2.

А.А.Слюсарь
/Одесский государственный
университет/

О МНОГОЗНАЧНОСТИ СЛОВА В РАССКАЗЕ И.А.БУНИНА
"ГОСПОДИН ИЗ САН-ФРАНЦИСКО"

Многозначность слова, принявшая у И.А.Бунина-прозаика особый вид в связи с тенденцией к синтезу эпоса и лирики [5, с. 54], характерной вообще для русской прозы начала XX века, проявилась наиболее полно, что само собой разумеется, в его вершинных произведениях. Едва ли не самым значительным из них признан рассказ "Господин из Сан-Франциско" /1915/, в котором бунинский реализм достиг наивысшей точки своего развития. Откликаясь на его выход в свет, один из критиков писал: это - "...самое сильное произведение в русской художественной литературе за целое десятилетие и самое сильное произведение этого художника вообще" [6, с. 27]. Понятно, что в нем с особой интенсивностью дали о себе знать такие факторы, способствующие усилению многозначности слова, как субъективность видения мира и стремление воссоздать предмет отображения с возможно большей конкретностью. Их имел в виду, в частности, А.А.Потебня, когда писал: "...поэзия есть всегда иссказание ..." [10, с. 341].

Художественное видение в эпосе осложняется сочетанием точек зрения повествователя и персонажей, принимающим, естественно, свой характер у каждого писателя. Сопоставляя бунинскую и чеховскую системы повествования, Э.А.Полоцкая отмечает: "У Бунина она тяготеет к центру - восприятию повествователя, в то время как у Чехова она тяготеет к восприятию героя или нескольких героев" [9, кн. 2, с. 84]. Разделяя это мнение, И.П.Вантенков добавляет: в большинстве бунинских рассказов "...явственно ощущается всевластие автора" [3, с. 83].

Но нужно ли говорить о том, что повествователь, призванный увидеть отображенное в произведении и сообщить о нем, является посредником между автором и персонажами, с одной стороны, и читателем, с другой; и что, следовательно, он в той или иной мере передает все три точки зрения /автора, персонажей и читателя/? И, конечно, "авторская"

речь в "Господине из Сан-Франциско" то и дело становится "несобственно-авторской" [6, с. 103], как бы превращаясь в эти мгновения в "дуэт" автора и героя, воспринимающих мир с противоположных точек зрения. А это значит, что в таких случаях значение слова смещается, возникает двуплановость, а с ней и рефлексия... Автор как бы становится на точку зрения того или иного персонажа.

Эта активность авторского слова отчетливо проявляется в первом же предложении, выделенном ввиду его особой значительности в абзац: "Господин из Сан-Франциско - имени его никто ни в Неаполе, ни на Капри не запомнил - ехал в Старый Свет на целых два года, с женой и дочерью, единственно для развлечения" [1, т. 4, с. 308]. Не на "два года", а на "целых два года"... Оценка принадлежит, разумеется, не автору, а герою, восхищенному собственной щедростью в расходовании времени на развлечения. Но сначала возникает точка зрения среды, для которой герою произведения, оказывается, неинтересен как индивидуальность. Его личность сведена для нее к его социальному положению. Именно это восприятие и зафиксировано в названии произведения: в нем определена социальная роль, а с ней и та маска, из-под которой лицо исполнителя данной роли если и выглянет, то разве перед смертью.

А дальше следует обширный абзац, содержащий в себе жизнеописание героя и вместе с тем раскрывающий непосредственно его мировосприятие, его философию жизни. Начинается он с выражения внутреннего состояния: "Он был твердо уверен, что имеет полное право на отдых, на удовольствия, на путешествие во всех отношениях отличное" [308]. Заканчивается же абзац предложением, в котором автор не просто характеризует героя, а как бы разделяет его точку зрения: "А что до дочери, девушки на возрасте и слегка болезненной, то для нее путешествие было прямо необходимо; не говоря уже о пользе для здоровья, разве не бывает в путешествиях очастливых встреч? Тут иной раз сидишь за столбом и рассматриваешь фрески рядом с миллиардером" [308-309]. И здесь ирония становится уже совершенно очевидной. Необходимость путешествия объясняется надеждой на выгодную партию для дочери /"девушки на возрасте"/.

Вместо миллиардера встретится "наследный принц одного азиатского государства", который пробудит у дочери господина из Сан-Франциско "нежные, сложные чувства". О них тут же будет сказано с явной насмешкой: "...ведь, в конце концов, и не важно, что именно пробуждает девичью душу; - деньги ли, слава ли, знатность ли рода..." [315]. Отмечены не индивидуальные качества, а атрибуты общественного положения. Так получает дальнейшее развитие мотив социальной маски, порождающий дополнительные смысловые связи между словами, которые так или иначе его выражают.